

Факт у літературі: породження значень

Піддано сумніву дефініцію «художньо-документальна література» як такої, що містить ознаки апорії. Застосувавши методи аналогій та діалектичний та залучивши феноменологічний інструментарій, показано відмінність між фактом як інертною історичною одиницею і фактом у кореляційно-контактних образних утвореннях. Шляхом логічних умовиводів приходимо до висновку, що факт у документальному тексті – однозначний, міра інформації, яку він несе, рівновелика його відповідникові в емпірично репрезентативному просторі, він одновимірний, історично і просторово локалізований, вичерпний, кінецьний у плані повідомлення. Художній текст – гіперскладне поєднання різного роду контактів, синтез глибини абстраговано художніх мислеформ із абсолютно конкретним значенням видимих речей. З одного боку – інженерія, з іншого – магічно-ритуальна процедура.

Висловлюємо міркування щодо механізму трансформації інформаційно-семантичного в інформативно-естетичне. Розглядаємо художній текст як багатоканальну систему, де факт піддається обробці шляхом стиснення (квінтесенціювання), квантування (енерговпливу), кодування (образоутворення), перемішування (корелювання). Для ілюстрування теоретичних тез використовуємо роман «Листя землі» В. Дрозда.

Ключові слова: художній текст, факт у літературі, міра інформації, документальний текст, структура факту.

Що таке факт? Визначення, яке дає тлумачний словник, апелює до дійсної, не вигаданої події, явища; до того, що сталося, відбулося насправді. Вже з самого початку виникає питання: дійсне, не вигадане, яке сталося-відбулося насправді – це яке? В людини, котра – в лінійній парадигмі, таке питання не виникне, як і в митця зокрема, що культивує класичні, традиційні форми художнього мислення. Але ж дійсне – це не тільки те, що при ясній свідомості дається у відчуттях і емпірично вмотивоване. Сон, уява, візія і т.п. явища – також дійсність, але іншого порядку. Це те, що стається, відбувається в площинах, які означають як ірреальні, трансцендентні. Отже, є конфлікт рецептивного характеру всередині понять «дійсне», «реальне», «насправді».

Рефлексії такого змісту – зовсім не для того, щоб заплутати, ускладнити справу. Варто не спрощувати, бо саме спрощування веде

до обмежень, а значить – до неповноти, неповноцінності, нерелевантності.

Наступний момент – факт у літературі. Чи лишається факт «недоторканим», пройшовши крізь художню свідомість? Чи має статус художнього тексту письмова інформація, де фігурує інертний факт? Що все ж таки мають на увазі, коли оперують терміном «література»? Чи правомірним є використання поняття «художньо-документальна література»?

Закономірним є вихід на визначення факту через ентропію (функцію стану твору як системи), яка в тексті-явищі-процесі характеризує словесне енергематично-семантичне розсіювання, розподіл інформації у її актуальній і потенційній фазах.

Наскільки можна зрозуміти, нефікційна література апелює до факту у так званому повсякденному вжитку – прямолінійному відчитуванню, тобто в розумінні історичного документа (в широкому значенні цього поняття). Однак «щоразу художній твір промовляє більше, ніж історичний документ, навіть більше, ніж наявний художній зміст...» – формулює один із герменевтичних принципів Ю. Ковалів [4, с. 8]. Коли факт імплантується в художню тканину, порушуються звичні баланси значень, формується левітаційне середовище для слів, і це докорінно змінює інформацію «на виході» тексту в уже цілісному вигляді. Деніел Деннет (професор філософії та співдиректор Центру когнітивних наук Тафтського університету) зазначає, що «мова виконує спеціальну роль, коли йдеться про обробку інформації, адже вона дозволяє нам говорити про неприсутні речі, про неіснуючі речі, а також пов'язувати всі види ідей і концепцій у спосіб, який лиш непрямо закорінений у нашому біологічному досвідченні світу» [2]. На цьому етапі міркувань доречно ввести ще одну ноетичну одиницю – міру. Факт у фазі словесного оформлення – кореляційний за своєю природою вже тому, що навіть у своїй інертності дуалістичний ((гілетично-енергійний) від грецького *hyle* – матерія). Загалом у світі в плані розрізнення-трансформації-відокремлення-перебігу (явищ, культурно-історичних епох) грають роль міра (інтенсивність, пропорція) і призма (погляд, ракурс, кут зору). Далі в цей ланцюг (факт / інформація) включається реципієнт приймач-транслятор-трансформатор («спосіб думання про інформацію» за Д. Деннетом). Конкретно щодо літературно-художнього тексту йдеться і про рецептивну поетику, і про

рецептивну естетику, і про герменевтику. Міра присутності факту в темпоральному вимірі літератури – категорія не статична. Траєкторія руху факту через систему зв'язків у тексті – процес, що має ініціально-трансформаційні характеристики. Об'єм пам'яті факту під час такого руху розширюється, факт і залишається, і відмінюється. У В. Беньяміна з подібного приводу є спостереження: «Там, де мислення раптом завмирає в якійсь насиченій напруженнями констеляції, воно викликає в них (у думок. – Г. Я.) якийсь шок, через який воно кристалізується в монаду. Історичний матеріаліст (читай – той, що оперує фактом як інертною одиницею. – Г. Я.) наближається до історичного предмета єдино лише там, де він трапляється йому як монада (неподільна єдність, первоначало. – Г. Я.). У цій структурі він впізнає ознаку месіанського завмирання події... Він користується нею, щоб вирвати певну епоху з гомогенного перебігу історії; так само він вириває певне життя людини з епохи, певний твір із творчості всього життя. Результат його методи полягає в тому, що в одному творі вдається зберегти й скасувати творчість всього життя, в одній творчості всього життя – епоху і в одній епосі – весь перебіг історії. Поживний плід історично збагнутого заховує в своєму внутрішньому часі як дорогоцінне, однак позбавлене смаку сім'я» [1, с. 302]. Рефлексії В. Беньяміна провокують асоціацію – факт як монада. Факт – повернутий на себе самого, збережений сам у собі і скасований як «жива», рухлива субстанція. Факт, який утримує в собі час, «позбавлений смаку». Фактологічна література – це простір слів, сформований за допомогою адитивної методи, заповнений певною кількістю фактів, котрі існують самі по собі в стадії «завмерлості» і свідчать самі про себе. Єдиноприсутній зовнішній чинник, що може «робити значення», – це підбір, вибір фактів і їх розташування. Саме в цій точці спрацьовує чинник психології і часу: пишеться історія (в широкому значенні цього слова) для своєї особи в цьому часі, з яким би нальотом суб'єктивізму це не звучало. Фактологічна література, як би це по-блюзнірськи на перший погляд не виглядало, підриває безперервність історії, обтинає, обмежує (в значенні блокує) усі зв'язки між словами і їх траєкторії руху, що витворює мережу постійно рухливих, змінних сенсів. Однозначність, стійкість значень – властивість літератури факту. Тут процедура демонтажу тексту на певну кількість смислових сегментів (фактів) не змінює загальної картини, в результаті нічого не втрачається, адже порожнини між

фактами-словами виконують функцію стерилізаторів, а не простору, де сповіщення схрещуються для того, аби породити нові значення. Поріг незворотності (за Ж.-Ж. Бодрійяром), за яким факт залишає себе як монаду і рухається у, так би мовити, «бермудський трикутник», де здобуває інше середовище для функціонування і новий рівень смислотворильних можливостей, не фіксується. Навколовербальний простір гомогенний, порожнистий, інертний. Факт презентує себе у контексті без жодного неусвідомленого змісту, без сублимаційних моментів. Це проявляється навіть на рівні синтаксичної і пунктуаційної рівноваги. Зазвичай ніяких відхилень від унормованості в літературі факту не спостерігається. Відношення між означником і означуваним (фактом на стадії слова і самою реалією) нічим не обтяжені, зміщень і перерозподілу змісту нема. У контексті наших міркувань важливо звернути увагу на вибір одиниці виміру факту як інформації, що прямо пов'язане з уже заявленою мірою повідомлення, а це спричиняє рух думки в напрямку актуальності сповіщення і його потенційних параметрів, а також, як би не виглядало відсторонено, про часові координати. Література факту – це лінійно-парадигматичні принципи, які формують одну картину світу – почерговість, проминальність, послідовність, наступність. Геометричним аналогом тексту, де факт постає у своїй єдиносутності, є пряма, а сфера, яку представляє факт, – соціально-історична. Цінність таких факто-каталогів – у неповторності, унікальності кожного зафіксованого моменту. Особливість – в усвідомленні незворотності того, що було. Незважаючи на можливість врахування подій, які відбулися, для прогнозування і корекції того, що має ще стати реальністю, така перспектива, як свідчить історія, залишається на рівні теорії. Наперед-визначеність, механістичність – аксіологічно-рецептивні горизонти фактологічної літератури, де слово з емпіричною реальністю перебуває у стосунках повної, неподільної тотожності (референтності).

У художньому тексті словофакт занурене в атмосферу циклічності, спіральності, тотальної динаміки. Міжсловесний простір – місце зіткнення сенсів і їх ліквідація, скасування задля постання нового. Художній текст саме і є тим середовищем, у якому зреалізовується закладена в слово ідея енергії руху і неспинного творильного принципу. Саме тут презентується можливість множинності значень, а відтак – безконечності розширення

горизонтів світу, який, як довів В. Вернадський, має не тільки біологічно-фізичну, емпіричну формоісторію, але й таку, яку названо ноосферою. «В такій ситуації зростає значення міфічного... це вічна надія, яка розкривається кожного разу, коли раціональне пізнання доходить до своїх меж, – надія здобути в міфі втрачену мову ... всяка художня творчість залежить від її позачасово-ліричної і міфічної праоснови і (це справедливо навіть по відношенню до, здавалося б, найпримітивніших і простесеньких літературних форм) і повинна розглядатися тільки *sub specie aeternitatis* (з латинської – з погляду вічності. – Г. Я.)» [6, с. 378]. Висновок Германа Броха екстраполюємо на площину проблеми «факту в літературі» і – отримуємо додатковий поворот рефлексії – факт у художніх координатах долає часові межі, отримуючи універсалістські, міфологічні параметри. Вихолощення сучасної літератури від міфологічності, розрив між міфологічною та історичною свідомістю спричинені диктатурою факту, «матеріалізмом факту» (Г. Рене), що підпорядкував і поглинає образну думку. Мислення образами, а не єдино фактами здатне вберегти світ від тотальної деструкції і спрощеного уявлення про дійсність. Слово-факт – це лише матеріалізоване, виведене на рівень візуалізації сутнісне, але не сама сутність. Те, що відбувається насправді, – ЗА фактом і воно – в площині, зануреній у міф. Саме міфологічна температура здатна переплавити, трансформувати факт, аби він став органічною часткою космогонічних історій. Одним із найяскравіших прикладів інтеграції факту в міфічний простір є епопея «Листя землі» В. Дрозда, де замість адитивності – кореляція-ініціація задокументованих фактів. Зазнає змін рельєфність фактооснови – вона зі статично-стверділої, непроникної в результаті осмотичних процесів (від грецького – поштовх, тиск) змінює свою природу. Якщо скористатися принципом аналогії, то «розчинником» буде художня свідомість, а «розчином», на який спрямовано дію «розчинника», – система фактів, покладених у основу текстотворення.

Глибинні інтенції художньо-естетичної свідомості звільняють, очищають факт від емпіричних шумів і переводять у міфологічний параметр. Як це відбувається? На якому етапі руху факту крізь ментальні уявлення він позбувається одновимірності? Від чого залежить процес кристалізації фактослова з арифметичної суми фактозначень у якісно відмінну сполуку фактообразу?

Насамперед – відбір фактів. Знову доречно згадати В. Беньяміна і зазначену ним у есе «Про поняття історії» методу зберегти в одній епосі весь перебіг історії. Перефразувавши філософа, скажемо, що митець диференціює факти за принципом утримування в одному всіх можливих аналогічних. Сам по собі факт уже здійснює це завдання, якщо орієнтуватися на сприймання дійсності з позиції глибшої єдності, котра невидима й голографічна. Відразу зазначимо, що в найдовершеніших своїх творах В. Дрозд репрезентує погляд на світ (історію, факт) як на голографічну систему, яку характеризують паранормальні явища і синхронізми – збіги, що мають внутрішній зв'язок і заперечують стереотипність поділу часу на минуле – теперішнє – майбутнє і на факт у рамках лінійності, дроблення, що властиве комп'ютерному мисленню, механістичному світовідчуттю. В. Дрозд романом «Листя земля» демонструє згубність диктатури факту, ніби передчуваючи оскоплення художніх текстів саме завдяки цьому. Техногенне середовище (штучне) провокує і культивує літературу за власним образом і подобою. В інфляції слова чи не найбільша заслуга «матеріалізму факту».

В. Дрозд за основу для свого твору взяв події (факти) ХХ століття, простежив життя кількох поколінь. За твердженням письменника – це «найстрашніші, мабуть, у нашій історії сто літ». Щодо кількості подій, які мали місце, задокументовані, В. Дрозд написав у щоденнику, який назвав «Бог, люди і я: щоденники різних років із коментарями»: «...сотні прочитаних задля написання цієї книги друкованих робіт, рукописних спогадів тощо» (запис від 21.08.1990). йдеться всього про одну «Думу про Дарину, матір дітей людяцьких». Божевільна праця – понад тридцять років занотовував спогади очевидців, перечитав, осмислив і пропустив крізь себе тисячі фактів. Лише частка з них увійшла до роману «Листя землі». Саме з цього моменту – виокремлення – і починається хід факту в напрямку набування ним іншого статусу – як естетичного артефакту. Аперцепція – точка відліку, за якою – поріг незворотності для звичного, так званого реального, емпіричного на його шляху до сутнісного. Факт викликає певні враження, виникає імпульс, котрий сприймається нейронною сіткою (вхідний сигнал) і «в комірках нашої мозкової субстанції постає образ того центру, з якого вийшов даний імпульс. Та вроджена сила нашого мозку така, що сей образ не уявляється нашій свідомості там, де він справді є, т. є. в комірках

нашого мозку, а неначе в проекції у зверненім світі, там, відки вийшов імпульс або відки нам здається, що він прийшов. Се є джерело і спосіб нашої смислової перцепції (відбирання вражень зверхнього світу) та zarazом джерело наших змислових ілюзій. Перша часть сього процесу, т.є. натиск імпульсів на наш організм і доношення їх до мозку, відбувається без нашого співуділу, зате друга часть – проектування вражень назверх, їх уміщування в зверхньому світі – відбувається не без праці нашого розуму, є здобутком довгого досвіду поколінь і кожного осібника, хоч, звичайно, відбувається зовсім несвідомо» [7, с. 72]. Факт, пройшовши шлях від моменту попадання в свідомість (як подразника) і повернення (підйому) з її глибин у вигляді проекції, отримує смисл, – так би мовити, феноменологічне буття. Актуальність доповнюється потенційними реєстрами звучання завдяки моменту інтенціональності (з позиції феноменології – це первинна смислотвірна спрямованість свідомості до світу, сенсоформуєче відношення свідомості до факту, інтерпретація відчуття факту і його презентація уже з позиції виокремлення свідомістю).

Що є трансформуючим чинником факту в романі «Листя земля» В. Дрозда? Текст – багатоканальна система, в якій факт піддається обробці. Скориставшись принципом аналогії, дозволимо ствердити, що він (факт) зазнає стиснення, квантування, кодування, кореляції, тобто – тотальній, всеохопній деформації. В результаті з'являється ансамбль повідомлень, коли на виході факту з художнього каналу виникає значення, яке не дорівнює тому, що на вході. У В. Дрозда чинником, що творить значення, є біль. Окрім того, маємо ситуацію щонайменше подвоєння больового рушія, якщо врахувати, що не тільки спрямовуюча сила, а й предмет, на який спрямовано біль автора, – «суцільний біль народу» (підкреслення моє. – Г. Я.). В. Дрозд мав, за його зізнанням, «занадто гостре відчуття часу, що викраплює з душі, як кровія» [3, с. 94]. Гостре відчуття часу – це сприймання фактоісторії крізь призму Емоції Болю у найвищій її концентрації, в ейдологічній формі, у вихідному пункті значення – провидіння, лику факторечі. Факт у романі В. Дрозда просякнутий болем і занурений не тільки в зримає, але й у середовище нерозділеної цілісності, єдності – в міфосферу. Письменник не «використовує», не «застосовує» факт, не «оперує» ним як нейтральною історико-значенневою функціональною одиницею, а запускає механізм ініціації завдяки особливій атмосфері, яку Ю. Покальчук визначив

одним з прийомів «магічного реалізму», а Ф. Гарсія Лорка таке явище охарактеризував як «чорні звуки – таємниця, корені, що вросли в трясовину, про яку всі ми знаємо, про яку нічого не відаємо, але з якої приходиться до нас головне в мистецтві» [5, с. 104]. Цю таємничу силу – дуенде – по-іншому називають духом землі, яку всі відчують і жоден філософ не пояснить [5, с. 104]. Саме ця невловна, нематеріальна субстанція становить основу фундаментального комплексу творчого процесу В. Дрозда. Це вже виходить за межі літератури, так само як факт виходить за свої емпіричні характеристики. Одкровення як «акт персональної комунікації» (Т. Возняк) – «бермудський трикутник» для факту в його звичному, утилітарному значенні. Одкровення включає кризові психолого-екзистенційні моменти, що корелюють з екстатично-провидчими. Відтак факт у горнілі максималістсько-одержимо-фаталістичних сил зберігається і скасовується для міфо-сакрального повернення. Для цього факт повертається, проводиться, освітлюється, просвітлюється, віддзеркалюється у кількох площинах – так званій реальній, символічно-міфологічній, теософській, психологічній.

Дуже важливу ініціативну роль у фактообігу «Листя землі» відіграє композиція. Скористаємося спостереженням І. Франка, хоча він сформулював його щодо поезії, однак воно цілком справедливе загалом у плані аналізу художнього тексту. «Певна річ, зміст і композиція поетичного твору, його, так сказати, скелет в значній мірі мусять бути ділом розуму, обдумані, розважені і розмірені, і де сього нема, там і найгеніальніше виконання деталей не окупить браку цілості» [7, с. 65].

Книга В. Дрозда складається з сюжетних розділів і «Книг днів». У результаті факт, поданий від імені персонажів (монологічна форма), постає у вимірах: суб'єктивному-об'єктивному, сучасному-традиційному, нейтрально-інформативному і пророчо-провісницькому. В. Дрозд синтезує дві настанови: на ірреальне, містичне і свідоме, вольове. Факт (біографічний, історичний) письменник виводить на той рівень, де творяться нові значення, відмінні від адитивно представлені фактооснови. Будучи з одного боку, свідченням реальних злочинів більшовицької системи проти людства, «Листя землі» розширює «об'єм» факту до фундаментальних, ейдологічно-міфічних, засадничо-творильних парадигм. Ми залучили як ілюстрацію до теоретичних постулатів

один з найскладніших творів ХХ століття – «Листя земля» В. Дрозда. Водночас роман – один з найбільш показових у аспекті заявленої проблеми. Однак, навіть у найбільше наближених до копіювання дійсності художніх творах, з найбільш нехитрою (лінійною) манерою укладання подій з найпростішими сюжетними схемами відбувається зміна якості факту під впливом мистецької свідомості, розширюються його функціональні можливості. Факт репрезентується як такий, що втрачає і набуває, впроваджує.

Як підсумок зазначимо, що, очевидно, дефініція художньо-документальна література нелогічна і невмотивована. Є або документальна, або художня.

Література

1. Беньямін В. Щодо критики насильства; пер. з нім. І. Андрущенко. Київ: Грані-Т, 2012, 312 с.
2. Деннет Д. Відмінність, що породжує значення [Електронний ресурс]. URL: <https://zbruc.eu/node/73593>
3. Дрозд В. Бог, люди і я: щоденники різних років із коментарями // Київ. 2003. №1. С. 93–114.
4. Ковалів Ю. Літературна герменевтика. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 240 с.
5. Лорка Ф. Г. Самая печальная радость: художественная публицистика; пер. з исп. / сост., авт. предисл. и коммент. Н. Р. Малиновская. Москва: Прогресс, 1987. 512 с.
6. Называть вещи своими именами: прогр. выступления мастеров запад.-европ. лит. ХХ в; сост., предисл., общ. ред. Л. Г. Андреева. Москва: Прогресс, 1986. 640 с.
7. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 31. Київ: Наук. думка, 1981, 595 с.

References

1. Beniamin V. *Shchodo krytyky nasylystva* [Regarding the critique of violence]. Kyiv, 2012, 312 p. (in Ukrainian)
2. Dennet D. *Vidminnist, shcho porodzhuie znachennia* [The difference that gives rise to value]. URL: <https://zbruc.eu/node/73593> (in Ukrainian)
3. Drozd V. Boh, liudy i ya: shchodennyky riznykh rokiv iz komentariamy [God, people and me: diaries of different years with comments]. In: *Kyiv*, 2003, №1, pp. 93–114. (in Ukrainian)
4. Kovaliv Yu. *Literaturna hermenevtyka* [Literary hermeneutics]. Kyiv, 2008, 240 p. (in Ukrainian)
5. Lorca F. H. *Samaia pechalnaia radost: khudozhestvennaia publytsystyka* [The saddest joy: artistic journalism]. Moscow, 1987, 512 p. (in Ukrainian)

6. *Nazyvat veshchy svoymy ymenamy: prohr. vystupleniya masterov zapad.-evrop. lit. XX v.* [6. Call things by their names: program performances by masters of Western European literature of the twentieth century]. Moscow, 1986, 640 p. (in Russian)
7. Franko I. *Zibrannia tvoriv u 50 t.* [Collected works of 50 tons]. T. 31. Kyiv, 1981, 595 p. (in Ukrainian)

Halyna Yastrubetska. Fact in Literature: Procreation of New Meanings.

The article attempts to question and dispute the definition of the “artistic-documentary literature”. The difference between the fact as an inert historical unit and the fact in correlation-contact figurative entities has been revealed applying phenomenological and dialectical research methods and using method of analogy. The key findings of the study argue that a fact in the documentary text is unambiguous, the scope of information it carries is equal to its analog in an empirically representative space; it is one-dimensional, historically and spatially localized, complete and finite in terms of message. The artistic text is a hyper complex combination of various types of contacts, is a synthesis of the in-depth abstracted artistic thought-forms and absolutely concrete meaning of visible things. This is a magical ritual procedure.

The article highlights two points: analysis and synthesis. The analysis is aimed at determination of the way the fact functions in the text. The task of synthesis is to trace/identify the scheme that corresponds to the content of the links between the fact and other characteristics of the work. The emphasis is laid on the mechanism of transforming the informative-semantic into the informative-aesthetic. The artistic text is considered as a multichannel system, where the fact is subjected to processing by compression (quintessential), quantization (energy impact), coding (image formation) and correlation.

The novel "Leaves of the Earth" by V. Drozd is used to illustrate the theoretical assumptions. The study shows the movement of a historical fact in the direction of expanding its parameters due to the projection of it on the symbolic-mythological, theosophical, psychological plane and formation of new meanings. The key findings of the research prove that the definition of literary-documentary literature is unmotivated and contains features of aporia.

Key words: literary text, fact in literature, measure of information, documentary text, structure of fact.

Яструбецька Галина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID: 0000-0003-1470-9232*; galinaji@i.ua